

Vasil Gluchman: Idey humanizmu v dejinách etiky na Slovensku

Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 218 s.

V dobe „post-konvenčnej“ morálky, v čase snád' už definitívneho upustenia od substančných základov etiky na nás dolieha potreba uvažovať o pilieroch nášho konania omnoho viac ako v hociktorom inom historickom období. Keďže uznané hodnotové vzorce, a teda aj etické preferencie občanov sa v rôznych spoločnostiach od seba často zásadne líšia, je dôležité poznať nielen súčasné diskusie v pre nás tak smerodajných západných krajinách, ako sú Francúzsko, Nemecko, Veľká Británia či Spojené štáty americké, ale je vhodné oboznámiť sa aj z rôznymi etickými koncepciami, ktoré vznikli v našom domácom prostredí. Mnohé z nich totiž nielenže predchádzali nášmu súčasnému uvažovaniu o etike, ale viaceré sú aj dnes na rôznych fórach stále prítomné. Humanizmus ako filozoficko-etické stanovisko, na ktorého idey v dejinách etiky na Slovensku zameriava pozornosť Vasil Gluchman, patrí v západnom svete už od čias renesancie medzi najinšpiratívnejšie myšlienkové hnutia.¹

V úvode publikácie autor najprv informuje o recepcii myšlienok humanizmu na Slovensku od 16. storočia, v ktorom vývoj síce ešte „držal ruku na pulze doby“ (s. 8),² avšak v neskoršom období začal značne zaostávať za rozvojom etického myslenia v západnej Európe. Medzi hlavnými dôvodmi tohto stavu v 17. storočí autor uvádza vojnové udalosti, mnohé povstania na slovenskom území a násilnú rekatolizáciu (protireformáciu), čoho dôsledkom došlo k presunu dôrazu na náboženské, teologické a cirkevné otázky. V spojitosti s osvietenstvom síce možno aj na Slovensku evidovať ďalší rozvoj etického myslenia, ktoré ale stále výrazne zaostávalo za európskym filozofickým a intelektuálnym vývojom. Ako jeden z hlavných dôvodov tohto stavu autor identifikuje neexistenciu univerzitnej akademickej pôdy, na ktorej by mohlo byť rozvíjané nezávislé myslenie.

Monografia začína popisom humanizmu u Erazma Rotterdamského, pretože takmer všetci doboví autori pôsobiaci na našom území boli ovplyvnení touto veľkou osobnosťou európskych dejín – hoci vplyv a dosah diela Erazma Rotterdamského na vývoj filozoficko-etického myslenia u nás dodnes nie je dostatočne preskúmaný (s. 35). Pri následnom sprístupňovaní myšlienok Leonarda Stöckela, humanistického spisovateľa a teológa, V. Gluchman poukazuje na to, že táto osobnosť bola v slovenskej dejinno-filozofickej spisbe takmer úplne prehliadaná, pri-

1 Keďže autor pracuje s problematikou humanizmu v širšej perspektíve, t. j. zamýšľa spracovať vo svojich ďalších prácach rôzne prístupy k humanizmu v slovenskej filozofickej tradícii, predkladaná publikácia sa koncentruje len na vývoj kresťanského humanizmu na Slovensku do polovice 20. storočia.

2 Všetky stránkové odkazy v zátvorkách sa vzťahujú k recenzovanej publikácii.

čom sa zameriava na jeho dielo *Apothegmata illustrium virorum* (1570).³ Táto práca bola spätá predovšetkým s potrebami vzdelávania a prípravy študentov, pričom Stöckel v nej venoval veľkú pozornosť otázkam etiky a politiky, ako aj úsiliu o dosahovanie individuálnych mravných cností a úvahám o význame vzdelanosti (s. 37).

Podobne ako u Leonarda Stöckela aj u Martina Rakovského konštatuje Vasil Gluchman, že u historikov slovenskej filozofie sa ocitol na okraji záujmu. Predmetom autorových úvah sú dve Rakovského práce: *Libelus de partibus rei publicae et causis mutationum regnorum imperiorumque* (1560, v slovenskom preklade: *O rozvrstvení obyvatelstva a příčinách štátnych prevratov, zväčša podľa Aristotela*) a *De magistratu politico* (1574, v slovenskom preklade: *O svetskej vrchnosti*). Prvá z kníh je predovšetkým kritikou súdobých pomerov, zatiaľ čo druhá je „pokusom formulovať víziu ideálneho panovníka a fungovania politickej moci v štáte, a to predovšetkým na základe morálnych hodnôt, resp. cností“ (s. 44). Myšlienky tohto humanistického autora dosvedčujú inšpiratívny potenciál jeho prác pre danú dobu: predovšetkým zdôrazňovaním úlohy rozumu sa podstatne líšil napríklad od Martina Luthera (s. 51), významnej dobovej autority.

Dielo Jána Milochovského je vôbec prvým filozoficko-etickým spisom napísaným v nejakej podobe slovenského jazyka, v tomto prípade v slovakizovanej češtine. Keďže toto dielo bolo takmer úplne zabudnuté, pozastavuje sa autor recenzovanej monografie opätovne nad neblahou skutočnosťou, t. j. nedostatkom pozornosti k vlastným dejinám v slovenskej filozofickej obci (s. 54). Ako jeden z možných dôvodov nezájmu o Jána Milochovského V. Gluchman uvádza tvrdé, nespravodlivé a dehonestujúce vyjadrenia Jozefa Miloslava Hurbana na adresu Milochovského diela (s. 55).

V záverečnej časti prvej kapitoly je priblížené pietistické chápanie človeka a morálky u Mateja Bela, pričom medzi najzaujímavejšie pasáže patrí oboznámenie čitateľa s morálnou rigoróznosťou tejto „veľkej ozdoby Uhorska“ (s. 70). Tá sa síce v neskoršom období čiastočne zmiernila, avšak zostávala stále prítomna (s. 82–83). Autor hneď v úvode podkapitoly ozrejmuje, prečo sa v 17. storočí rozšírili také hnutia ako jansenizmus, puritanizmus a pietizmus (s. 62), a približuje diskusiu o tom, do akej miery možno zaradiť Mateja Bela k štúpencom pietizmu. Zaujímavá je i zmienka o Belovej kritike chudobných obyvateľov Bratislavy, rovnako ako jeho kritický postoj k Rusínom (s. 71). Avšak za veľmi dôležitú pasáž možno označiť tú, ktorá pojednáva o fakte, že napriek členstvu v mnohých vedeckých spoločnostiach tej doby a dosiahnutiu nebývalého uznania vo vedeckom svete Matej Bel taktiež podliehal (veľmi silným) predsudkom svojej doby, rovnako ako jeho mnohí súčasníci, t. j. negatívne stanovisku voči Rómom a Židom (s. 72). Je

3 V slovenskom preklade Daniela Škovieru vyšlo pod názvom „Výroky slávnych mužov“. In: Novacká, M. (ed.), *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava, Tatran 1986, s. 124 až 156.

nutné uviesť, že týchto predsudkov sa veľká časť slovenskej spoločnosti žiaľ nezabavila ani v súčasnosti. Na základe skúmaní Vasilu Gluchmana teda možno prijať stanovisko, že navzdory významnému miestu Mateja Bela v panteóne osobností slovenskej histórie sú jeho úvahy o etike a spoločnosti prakticky nepoužiteľné pre zvládnutie výziev modernej spoločnosti. Žiada sa však dodať, že hoci je recenzovaná monografia koncipovaná ako dejinno-filozofická práca, autor sa mohol pokúsiť odvážnejšie rozviesť tento problém vo vzťahu k súčasnosti a neobmedzovať sa len na viac-menej deskriptívne spracovanie historických faktov.

V druhej kapitole knihy sa Vasil Gluchman zameriava na „Podoby kresťanského humanizmu v Slovenskom etickom myslení 19. storočia“, pričom čitateľom približuje hlavne problematiku národnostno-náboženskej konzervatívnej idey humanity. Za zmienku stojí autorom uvedená kázeň Jána Kollára *Obraz kresťanskej panny* (1827), v ktorej Kollár predstavil svoju veľmi konzervatívnu predstavu ohľadom úloh a povinností mladej ženy. „Kollár od mladých žien požadoval, aby nevychádzali z domu, pokiaľ to nie je nevyhnutné, pretože kresťanská panna má sedieť doma, doma má pracovať a baviť sa, pretože v opačnom prípade jej hrozí, že stratí najkrajšiu panenskú ozdobu, teda skrytosť a lásku k *domácnosti*, resp. domovu“ (s. 91). Neférovosť tohto stanoviska sa nám okamžite odhalí, keď pristúpime k možnostiam, ktoré Kollár prisudzoval mládencovi. Ten sa mohol „venovať umeniu, knihám, obchodovaniu, cestovaniu, remeslám a iným veciam, panna nesmela mať nič iného okrem náboženstva, nepatrilo sa jej chodiť do žiadneho iného verejného domu okrem chrámu“ (s. 92). Navzdory tomu, že Vasil Gluchman nás na viacerých miestach upozorňuje, že až do polovice 20. storočia boli úvahy o etike na Slovensku zásadne ovplyvnené náboženskými predstavami, je potrebné vehementnejšie zdôrazniť – zvlášť pri postojoch, aké autor zvýraznil u Jána Kollára –, že z perspektívy súčasných sociálnych konfliktov a bojov o uznanie rôznych emancipačných hnutí nám môže tento „klasik“ slovenského a českého národného obrodzenia ponúknuť len veľmi málo. Avšak hodnotné je už samotné sprístupnenie týchto stanovísk, pretože ak by sa predsa našiel v súčasnosti niekto, kto by ich prijímal len na základe Kollárovej autority, plynúcej z určitého idealizujúceho čítania historického odkazu tejto osobnosti, môže sa – na základe dnes už len ťažko argumentačne a logicky zdôvodniteľných postojov – (oprávnené) dostať do vážnych morálnych ako i sociálnych stretov.

Následne autor analyzuje heglovské chápanie humanity u Ľudovíta Štúra, u ktorého takisto zohráva náboženský vplyv podstatnú rolu. Je možné nájsť Štúrove vyjadrenia, ktoré znejú „modernému (d)uchu“ viac než podozrivo: „Ľudovít Štúr vo svojom príspevku *Devätnáste storočie a maďarizmus* napísal, že osvietenstvo treba vyhlásiť za úchyľku a omyl, pretože popiera najhlbší a najsvätejší obsah náboženských vecí a všetko najkrajšie, najsvätejšie v dejinách sa usiluje vysvetliť len ako výsledok zisťného sebeckého pudu alebo náhodnosti“ (s. 94). Autor konštatuje, že u Ľudovíta Štúra (podobne ako u J. Kollára) bola požiadavka, resp. hodnota hu-

manity ovplyvnená v prvom rade náboženstvom (s. 96). Zaujímavé, až „kacírské“ je autorovo presvedčenie, že národ a jeho záujmy neboli u Štúra tým hlavným cieľom, „pretože ak vychádzame z jeho heglovskej pozície, potom musíme uznať, že aj národ je len forma pre uskutočnenie ducha, resp. Absolútneho ducha, ktorý má skôr podobu náboženskú než národnú“ (s. 96). Toto konštatovanie by však bolo potrebné detailnejšie rozvinúť a doložiť.

Ďalšia podkapitola monografie je venovaná Jonášovi Záborskému, takisto vernému vyššie naznačenej tradícii myslenia, a teda neprípúšťajúcejmu žiadnu možnosť pestovania mravnosti, prípadne cnosti mimo náboženstva: „zastával názor, že filozofická múdrosť nemá žiadnu mravnú záväznosť“ (s. 100) – aj keď, ako upozorňuje autor monografie na základe skúmaní Teodora Münza, Záborský v neskoršom období čiastočne korigoval svoje svetonázorové postoje. Možno teda konštatovať, že Záborského práce obsahujú inšpiratívne „zrnká múdrosti“, avšak v mnohých prípadoch sú prítomné už aj z dobovej perspektívy ťažko obhájiteľne stanoviská. Ako príklad Gluchman uvádza napríklad Záborského odmietanie slobody prejavu, ako aj prejavov občianskej neposlušnosti (s. 105). Na druhej strane je však správne dodať aj to, že niektoré Záborského postoje možno považovať za stále aktuálne, zvlášť v dnešnom slovenskom, ale i širšom post-socialistickom priestore – napríklad konštatovanie, že „mravnosť nemožno založiť (len – pozn. L.D.) na zákone, ale skôr na dobrej vôli“ (s. 104).

Záver druhej kapitoly tvorí sprístupnenie chápania humanity ako „bohohľudskosti“ u Pavla Hečka, čím sa autor prepracúva k záveru, že „idea ľudskosti, resp. humanity bola v slovenskom etickom myslení 19. storočia prostriedkom napĺňania zmyslu, významu a úlohy náboženstva, resp. kresťanstva v živote človeka, národa a celého ľudstva“ (s. 111). Jasne teda môžeme vidieť dôvody, prečo sa Slovensko vo veľkej časti 20. storočia, ako aj v súčasnosti, len veľmi ťažkopádne vyrovnáva s liberálnym myslením a naopak je prítomná silná tendencia k paternalistickým, patriarchálnym a autoritatívnym vzorom konania (zvlášť v politike). Je nutné opätovne konštatovať, že by bolo žiadúce, ak by sa autor aspoň čiastočne pokúsil rozsiahlejšie pouvažovať o tom, do akej miery sme i v súčasnosti ovplyvnení „otcami-zakladateľmi“ nášho etického myslenia. Gluchman síce v tretej kapitole kriticky pracuje s myšlienkami kresťanských autorov prvej polovice 20. storočia (zvlášť katolíckymi), ale vo všeobecnosti je možno povedať, že tí nie sú tak pevnou súčasťou našej historickej pamäte ako práve autori 19. storočia.

V záverečnej kapitole „Kresťanský humanizmus prvej polovice 20. storočia“, ktorú autor uvádza evanjelickým kresťansko-národným humanizmom, sú najprv sprístupnené práce a názory Samuela Štefana Osuského a Martina Rázusa. Nasledovne sa autor zameriava na katolícke podoby kresťanského humanizmu, pri ktorom upriamuje pozornosť na Štefana Hatalu, Jána Bubána, Alexandra Speszu a Cyrila Dudáša, ktorých práce však v podstate v mnohom tvoria len rozmanité variácie na motívy, na ktoré už sústredili svoju pozornosť autori 19. storočia. Za zmienku

však stojí autorovo zdôraznenie problematickosti katolíckych koncepcií v prvej polovici 20. storočia, ktoré neboli schopné adekvátne reagovať na aktuálne otázky doby (s. 124). Zaujímavá je Gluchmanova kritika Hatalových názorov ako i názorov Jána Bubána – zvlášť kritika Bubánovej neschopnosti adekvátne reflektovať obdobie vojnového slovenského štátu: „Autor v práci publikovanej v roku 1942 až na drobnú zmienku neriešil problém vojny, chudoby a nezamestnanosti, prenasledovania inak zmýšľajúcich, nehovoriac o prenasledovaní a vyvražďovaní Židov, ku ktorému slovenská katolícka cirkev doteraz nedokázala zaujať jednoznačne kritické stanovisko“ (s. 142).

Pri komentovaní koncepcií Cyrila Dudáša Vasil Gluchman poukazuje na nutnosť diferencovať chápanie ľudskej dôstojnosti, pričom kritizuje zotrúvanie na jej rovnostárskom poňatí – lebo to sa prejavuje stratou, prípadne aspoň poklesom vedomia morálnej zodpovednosti za svoje správanie a konanie (s. 153–154). Tak závažná téza si však vyžaduje omnoho rozsiahlejšiu analýzu daného problému, najmä v čase permanentného pošliapavania ľudskej dôstojnosti (tak v relatívne nedávnych historických obdobiach – osobitne v 1. polovici 20. storočia –, ako aj v súčasnosti, a to nielen v rozvojových krajinách, ale stále viac i vo „vyspelom svete“). Ináč takéto stručné vyjadrenia môžu zväzdať k zjednodušujúcemu chápaniu pojmu ľudskej dôstojnosti. Nutné je však dodať, že autor dopĺňa toto svoje stanovisko nepriamo pri hodnotení Speszovho katolícko-liberálneho chápania človeka z perspektívy konzekvenčionalizmu.

Záverčnú podkapitolu knihy tvorí hodnotenie pravoslávnej koncepcie humanity ako lásky Nikolaja Onufrijeviča Losského, ktorá je podľa autora filozoficky najprepracovanejšia; no zároveň Vasil Gluchman dodáva, že je i najviac preniknutá náboženským, respektíve kresťanským duchom (s. 177).

Na záver už ostáva len konštatovať, že tento príspevok Vasilu Gluchmanu k úvahám o humanizme v slovenskej kresťanskej tradícii môže ponúknuť východiska pre potrebné systematicko-filozofické práce na poli etiky, ale aj sociálnej a politickej filozofie. Dramatickosť a hlavne rýchlosť spoločenských zmien, ktorými prešli a stále prechádzajú slovenská ako i česká spoločnosť v posledných desaťročiach, je nutné filozoficky reflektovať, aby tak bolo možné ponúknuť návrhy riešenia rozličných situácií a výziev dnešnej doby, či prinajmenšom problematizovať neadekvátnosť istých, z ďalekej minulosti sa opätovne vynárajúcich koncepcií.

Lubomír Dunaj